

คุณค่าและความหมายของมนุษย์ในนวนิยายของประชาคม ลุนาชัย

VALUE AND MEANING OF LIFE IN PRACHAKHOM LUNACHAI'S NOVELS

นันทพร แสงมณี^{1*}

Nantaporn Sangmanee^{1*}

¹หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณคดีไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
วิทยาเขตปัตตานี อ.เมือง จ.ปัตตานี 94000

¹Bachelor of Arts (Thai Language and Literature), Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla
University, Pattani Campus, Pattani, 94000, Thailand

*Corresponding Author, E-mail: nantapom.s@psu.ac.th

Received: Sep 11, 2025

Revised: Dec 22, 2025

Accepted: Dec 26, 2025

Available: Apr 14, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาคุณค่าและความหมายของมนุษย์ในนวนิยายของประชาคม ลุนาชัย เชื่อมโยงกับการวิเคราะห์ความคิดเห็นต่อสถานะของมนุษย์ในบริบททางสังคม โดยเลือกศึกษานวนิยายที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2540-2552 จำนวน 9 เรื่อง คือ ผีแสงจันทร์ (2540) คนข้ามฝัน (2543) ดอกไม้กลางเมือง (2545) โลกห้าเหลี่ยม (2546) กลางทะเลลึก (2546) เขียนฝันด้วยชีวิต (2548) พายุรักมรสุมชีวิต (2550) เทียวเรือสุดท้าย (2551) และก้าวไปเก็บจันทร์พันดวง (2552) ประชาคม ลุนาชัย ได้แสดงคุณค่าและความหมายที่เชิดชูศักดิ์ศรีภายในของมนุษย์ว่ากำหนดและดำรงไว้ได้ด้วยคุณสมบัติซึ่งมิได้แปรผันตามสถานะทางสังคม และค่านิยมที่ทำให้ลายคุณค่าความเป็นมนุษย์ ลักษณะร่วมของนวนิยายในขอบเขตการศึกษานี้คือ ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นศักดิ์ศรีของมนุษย์กับเป้าหมายชีวิต และเส้นทางสู่เป้าหมายใน 3 ประเด็น คือ 1) ศักดิ์ศรีตามข้อกำหนดของสังคม 2) ศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ของชีวิต และ 3) เส้นทางสู่เป้าหมาย

คำสำคัญ: ความหมายของชีวิตมนุษย์ คุณค่า ประชาคม ลุนาชัย

Abstract

This article aimed to study the value and meaning of humanity in Prachakhom Lunachai's novels, connecting with an analysis of perspectives on human status in social contexts. Nine novels published during 1997-2009 were selected for study: Fang Saeng Chan [The Moonlit Shore] (1997), Khon Kham Fan [Dream Crosser] (2000), Dok Mai Klang Mueang [Flowers in the City] (2002), Lok Ha Liam [The Pentagonal World] (2003), Klang Thale Luek [In the Deep Sea] (2003), Khian Fan Duai Chiwit [Writing Dreams with Life] (2005), Phayu Rak Morasum Chiwit [Love Storm, Life Monsoon] (2007), Thiao Ruea Sut Thai [The Last Voyage] (2008), and Kao Pai Kep Chan Phan Duang [Going to Gather a Thousand Moons] (2009). Prachakhom Lunachai presents values and meaning that upholds the inherent dignity of humanity, which is determined and maintained through qualities that do not vary according to social status, and values that destroy human worth. The shared characteristic of novels within this study's scope is that the author demonstrates human dignity in relation to life goals and pathways to achievement through three aspects: 1) dignity according to social requirements, 2) dignity according to life ideology, and 3) pathways to goals.

Keywords: meaning of life, value, Prachakhom Lunachai

บทนำ

ประชาคม ลุนาชัย เป็นนักเขียนที่สามารถแปรรูปวัตถุจากข้อมูลในประสบการณ์ตรง เหตุการณ์ และข้อเท็จจริงทางสังคม เพื่อนำเสนอความหมายในทัศนะของตนได้อย่างมีคุณค่า การกำเนิดในชนบทอันแน่นค้ำฐานะยากจน ประสบการณ์การใช้แรงงานโดยไม่ย่อท้อ เป็นที่มาของข้อมูล ซึ่งเป็นวัตถุดิบในการประกอบสร้างวรรณกรรมอย่างมีสีสันและโดดเด่น (ประพันธ์สาสน์, 2568)

หากจะค้นหาว่าสิ่งใดเป็นคุณค่าที่เขายึดถือและใช้กำกับกรเขียนให้ยืนหยัดอยู่ในงานเขียน โดยไม่ยอมแพ้ตั้งแต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ คงจะต้องศึกษาถึงโลกทัศน์อย่างต่อเนื่องในงานของเขาโดยพิจารณาความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม ซึ่งจะต้องอาศัยกระบวนการวิจัยที่ประกอบด้วยระเบียบวิธีทางวรรณกรรมวิจารณ์ ในขั้นแรกนี้พิจารณาได้ว่าเขายึดคุณค่าความซื่อสัตย์ ดังที่เขาได้รับความชื่นชมว่า นวนิยายเรื่องเขียนฝันด้วยชีวิต “ยังสามารถตีแผ่ธาตุแท้ความเป็นมนุษย์ออกมาได้ชัดเจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์วิกฤติของชีวิต” (คณะกรรมการดำเนินการรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน, 2549, หน้าคำประกาศเกียรติคุณ) ความเห็นดังกล่าวนี้พ้องกับหลักการให้คุณค่าต่อความเป็นคนของเขา ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ว่า “คุณค่าของมนุษย์คือการมีศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิ ไม่ดำรงอยู่เยี่ยงหุ่นยนต์ที่ถูกโปรแกรมให้บริโภคเหมือนกัน มีความซื่อสัตย์ต่อใจตนเอง สบตากับตัวเองได้” (ประชาคม ลุนาชัย, 2548ค, หน้า 3)

น่าสังเกตว่าประชาคม ลุนาชัย ให้ความสำคัญกับความคิด ดังคำกล่าวของประชาคม ลุนาชัย เมื่อร่วมอภิปรายในงานประชุมใหญ่โครงการเมธีวิจัยอาวุโสเรื่อง “สถานะและบทบาทของการวิจารณ์ในการศึกษาวรรณคดีไทย” หัวข้อ “ชีวิตและงานเขียน” เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2552 ตอนหนึ่งสรุปได้ว่าใช้เนื้อเรื่องรับใช้ความคิด ในแง่นี้แสดงว่าผู้อ่านต้องมองทะลุเนื้อเรื่องไปยังสารที่แฝงทัศนคติของผู้แต่ง นวนิยายและเรื่องสั้นของเขา อาศัยข้อมูลจากสภาพจริงที่สังคมมองไม่เห็น เขากล่าวว่าในการอ่านเรา “ต้องมีดวงตามองคนอื่น มีหัวใจรับรู้ความรู้สึกของคนอื่น” งานของเขาเปิดโอกาสให้ “ดวงตาของประสบการณ์” (นอกกระแสสังคม) ได้มีโอกาสบอกเล่าบ้าง ขณะที่ฝึกเขียนไม่จำเป็นต้องอาศัยกระดาษหรืออุปกรณ์อื่น ใช้การฝึกคิดเป็นหลัก ฝึกเขียนจนเป็นนิสัย จนผูกพันกับงานเขียนจนรู้สึกได้ว่าชีวิตกับงานเขียนหลอมรวมเข้าด้วยกัน เมื่อได้ศึกษาผลงานของประชาคม ลุนาชัย รวมทั้งประวัติส่วนตัวและบริบททางสังคมแล้ว เห็นว่ามีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ผลงานของเขาไม่เพียงแต่แสดงคุณค่าของชีวิตของคนเล็กคนน้อยที่ถูกกละเลย ยังมีข้อวิพากษ์วิจารณ์สังคมอีกด้วย ดังที่เขาได้ให้สัมภาษณ์ความว่า

เราอยู่ในสังคม เราเห็นความเคลื่อนไหวของสังคม ดังนั้นเราจำเป็นต้องเป็นนักสังเกตการณ์ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเป็นนักวิจารณ์สังคมด้วย เราต้องวิจารณ์ค่านิยมของมนุษย์ วิจารณ์ยุคสมัยของมนุษย์ วิจารณ์ความฉลาด ความโง่เขลา ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ ที่สำคัญคือการนำมาวิเคราะห์ ก่อนที่จะหยิบมาบอกเล่าโดยผ่านตัวอักษร (ประพันธ์สาสน์, 2568)

ด้วยเหตุผลที่ว่านวนิยายเป็นประเภทงานที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาซึ่งใกล้ชิดกับความเคลื่อนไหวในสังคมและสามารถศึกษาเชื่อมโยงกับชีวิต โดยมองได้หลายแง่มุม ดังกล่าวได้ว่า “นวนิยายเหมาะสำหรับแสดงทุกด้านทุกมุมแห่งชีวิตสมัยใหม่” ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของโลกที่กระทบถึงกันจนผู้คนเกิดความสับสนในบทบาทหน้าที่อันหลากหลายที่ขัดกัน (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2541, หน้า 127)

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา “คุณค่าและความหมายของมนุษย์ในนวนิยายของประชาคม ลูนาซัย” โดยวิเคราะห์ศักดิ์ศรีของมนุษย์กับเป้าหมายชีวิตและเส้นทางสู่เป้าหมาย เน้นศึกษา 3 ประเด็น คือ 1) ศักดิ์ศรีตามข้อกำหนดของสังคม 2) ศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ของชีวิต และ 3) เส้นทางสู่เป้าหมาย

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาคุณค่าและความหมายของมนุษย์ในนวนิยายของประชาคม ลูนาซัย โดยวิเคราะห์ 3 ประเด็น คือ 1) ศักดิ์ศรีตามข้อกำหนดของสังคม 2) ศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ของชีวิต 3) เส้นทางสู่เป้าหมาย

การทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเป็น 3 ประเด็น คือ 1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าและความหมายของมนุษย์ 2) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประชาคม ลูนาซัย 3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผลงานของประชาคม ลูนาซัย

1) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าและความหมายของมนุษย์

หากจะกล่าวถึงคุณค่าของมนุษย์ในบริบทสังคม และคุณค่าที่ปรากฏในนวนิยายของประชาคม ลูนาซัย ก็จะพบว่าตัวละครพยายามค้นหาความจริง ความชอบธรรม สันติภาพ และความรัก

การกำหนดหรือมีสิทธิเลือกแนวทางการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง สอดคล้องกับ วิชญ์วิสิฐ หิรัญวงษ์กุล ที่กล่าวว่า “คุณค่าของมนุษย์คือการที่เราได้รู้ว่าตัวเรามี Free Will มีสิทธิที่จะกำหนดหรือเลือกทิศทางชีวิตของตัวเองได้ เรารู้สึกว่านี่คือคุณค่าของการได้เป็นมนุษย์” (วิชญ์วิสิฐ หิรัญวงษ์กุล, 2548)

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดของ อาจอง ชุมสาย ที่เสนอว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ใช่เพียงผู้ที่มีความรู้ทางวิชาการสูง แต่ต้องเป็นผู้ที่พัฒนา "ศักยภาพภายใน" จนเกิดคุณธรรมสากล โดยมีประเด็นหลักคือ: มนุษย์คือองค์รวมของ กาย จิต และสติปัญญา: การพัฒนาต้องครอบคลุมทั้งมิติกายภาพ (ธาตุ 4) เพื่อการลงมือทำ, มิติจิตใจ (ขันธ 5) เพื่อความสงบสันติ, และมิติจิตวิญญาณเพื่อการเข้าถึงความจริง คุณค่าสากล 5 ประการ (The Five Human Values): คือหัวใจของความเป็นมนุษย์ที่ต้องดึงออกมาจากภายใน (E-ducere) ไม่ใช่การยึดเยียดจากภายนอก ได้แก่: ความจริง (Truth): การใช้สติปัญญาแยกแยะผิดชอบชั่วดี และเข้าใจความจริงแท้ของชีวิต ความประพฤติชอบ (Right Conduct): การกระทำที่รับผิดชอบต่อตนเองและสังคมตามที่ สันติภาพ (Peace): การรักษาความสงบภายในจิตใจ ควบคุมอารมณ์และตัณหาได้ ความรัก (Love): ความเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นโดยไม่มีเงื่อนไข (Universal Love) อหิงสา (Non-Violence): การไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งกาย วาจา และใจ นำไปสู่ความสามัคคี อิศรภาพและความรับผิดชอบ: มนุษย์มีอิสระในการเลือก (Freedom of Choice) แต่ต้องมาพร้อมกับความรับผิดชอบต่อผลของการกระทำนั้น ๆ เพื่อสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยั่งยืน (อาจอง ชุมสาย, 2550)

ผลงานของประชาคม ลูนาชัย ตามที่พิจารณาในเบื้องต้นได้ชี้ว่าในทัศนะของเขาคุณค่าของมนุษย์อยู่ที่ความมีศักดิ์ศรี ความเชื่อถือและศรัทธาต่อตนเอง ในขณะที่เดียวกันยังต้องมีสำนึกทางสังคม สำนึกทางมนุษยธรรมในการปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ประชาคม ลูนาชัย เน้นที่ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีความสำคัญบางอย่าง การทำงานของเขาก็เป็นไปในทำนองเดียวกับนักเขียนหลาย ๆ คน ซึ่งมีความสำนึกทางสังคมและความสำนึกในคุณค่าของมนุษย์ ดังที่เขาได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า

ผมไม่มีอะไรสูงส่งถึงระดับจะเรียกว่ามีปณิธานหรืออุดมการณ์ ผมแค่ทำงานให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทำงานให้มีความสุข มีความสนุก ไม่เคยคิดว่าตัวเองต้องขยัน แต่คิดว่าทำงานให้เป็นเรื่องปรกติ นักเขียนส่วนใหญ่ต่างก็ต้องเขียนหนังสือจากแรงขับภายใน ซึ่งแรงขับภายในส่วนหนึ่งก็ต้องผสมผสานกับสำนึกทางสังคม รวมทั้งสำนึกทางด้านอื่น

ด้วยทั้งสำนักทางมนุษยธรรม รวมไปถึงสิทธิเสรีภาพ (ประชาคม ลุณาชัย นักเขียนผู้
ล่องเรืออยู่ในมหานครที่แห่งชีวิตอันไร้พองคลื่น, 2568)

เมื่อพิจารณาตัวละครที่เป็นตัวแทนชีวิตมนุษย์ตามทัศนะของประชาคม ลุณาชัย ผู้วิจัยพบ
เนื้อหาที่เน้นศักดิ์ศรีของมนุษย์โดยไม่ปิดบังด้านอ่อนด้อย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องฝั่งแสงจันทร์ (2540) คนข้าม
ฝัน (2543) ดอกไม้กลางเมือง (2545) โลกห้าเหลี่ยม (2546) กลางทะเลลึก (2548) เขียนฝันด้วยชีวิต
(2548) พายุรักมรสุมชีวิต (2550) เทียวเรือสุดท้าย (2551) และก้าวไปเก็บจันทร์พันดวง (2552)

2) เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประชาคม ลุณาชัย

ประชาคม ลุณาชัย เป็นนักเขียนร่วมสมัยที่มีผลงานและประวัติชีวิตเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่าง
โดดเด่น สิ่งที่น่าสนใจก็คือเป็นคนที่สร้างงานและสร้างตัวตนขึ้นมาจากการอ่านและศึกษาค้นคว้าด้วย
ตนเองในการศึกษานอกระบบโรงเรียน ด้วยพื้นเพของครอบครัวชาวนาเรียนจบเพียงชั้นมัธยมศึกษา
ตอนต้น ชีวิตที่บ้านเกิดในจังหวัดยโสธร พบเจอแต่ความยากลำบาก เข้ากรุงเทพฯ เพื่อหางานทำตั้งแต่อายุ
17 ปี เขาผ่านงานมาหลายประเภท เช่น พนักงานเสิร์ฟในร้านอาหาร เด็กโรงน้ำชา กรรมการโรงงาน
รองเท้า โรงงานขนมปัง โรงนุ่น ลูกเรือประมง เป็นต้น (ประพันธ์สาสน์, 2568)

ในช่วงเวลาถึง 8 ปีที่เป็นลูกเรือประมง เขาก็ไม่ละทิ้งความฝันที่จะเป็นนักเขียนพยายามหา
เวลาอ่านหรือเขียนหนังสือเพื่อบันทึกชีวิตของตนเองและผู้คนรอบข้าง ปี พ.ศ. 2523 ก่อนที่จะออกจาก
งานรับจ้างก็มียานที่ได้รับการตีพิมพ์บ้างไม่ได้รับการตีพิมพ์บ้าง หลังจากออกนเขียนจนกระทั่งได้รับการ
ตีพิมพ์มาระยะหนึ่ง ผลงานประเภทเรื่องสั้นของเขาเป็นที่ยอมรับ ตั้งแต่เรื่องสั้น “รอยบาป”(2523)
(รางวัลดีเด่นจากนิตยสารหลักไท) ต่อมาปี พ.ศ. 2537 ขณะที่ยายุได้ 35 ปี ด้วยความมุ่งมั่นที่จะเป็น
นักเขียน ก็ลาออกจากงานรับจ้างมาเขียนหนังสืออย่างจริงจัง จนกระทั่งเรื่องสั้น “ชะตากรรมของคน
เถื่อน” ได้รับรางวัลดีเด่น (จากนิตยสารชีวิตต้องสู้) และ “กฎเหล็กข้อที่ห้า” (รางวัลช่อการะเกดยอด
เยี่ยมประจำปี 2539)

ในบรรดาผลงานที่สร้างสรรค์อย่างต่อเนื่อง นวนิยายเป็นงานเขียนประเภทหนึ่งที่ประชาคม
ลุณาชัย ทุ่มเทกำลังและเวลาเขียนขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 จนถึง 2552 มีจำนวนทั้งหมด 9 เรื่อง
เรียงลำดับ ดังนี้ ฝั่งแสงจันทร์ คนข้ามฝัน ดอกไม้กลางเมือง โลกห้าเหลี่ยม กลางทะเลลึก เขียนฝันด้วย
ชีวิต เทียวเรือสุดท้าย พายุรักมรสุมชีวิต และก้าวไปเก็บจันทร์พันดวง นวนิยายเรื่องฝั่งแสงจันทร์ ซึ่ง
เป็นนวนิยายเรื่องแรกของเขาได้รับการตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2540 และเป็น 1 ในนวนิยายจำนวน 2 เล่ม ที่

เข้ารอบสุดท้ายของรางวัลซีไรต์ (ประชาคม ลุณาชัย, 2543) ต่อมาปี พ.ศ. 2541 ฝั่งแสงจันทร์ ได้รับรางวัลนวนิยายดีเด่นจากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ และได้รับคัดเลือกให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (วิชา ท 022) และเป็นหนังสือดีสำหรับเด็กและเยาวชน ประเภทนวนิยายของสมาพันธ์องค์กรพัฒนาหนังสือและการอ่าน คนข้ามฝัน (ประชาคม ลุณาชัย, 2543 ข) เข้ารอบเจ็ดเล่มสุดท้ายรางวัลซีไรต์ (2543) และได้รับรางวัลดีเด่นจากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. 2544 อีกทั้งเป็นหนังสือดี 1 ใน 100 เล่มที่เด็กและเยาวชนควรอ่านในงานวิจัยที่ได้รับทุนของคณะกรรมการกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กลางทะเลลึก (2546) ได้รับรางวัลชมเชยจากคณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ ประจำปี 2547 และได้รับรางวัลที่ 3 รางวัลเซเว่นบุ๊คอวอร์ด ครั้งที่ 1 เขียนฝันด้วยชีวิต (2548) ได้รับรางวัลดีเด่น จากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ ประจำปี 2549 และได้รับรางวัลชนะเลิศรางวัลเซเว่นบุ๊คอวอร์ด ครั้งที่ 4 และในวันที่ 27 เมษายน 2565 กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมได้ประกาศให้ประชาคม ลุณาชัย เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ ประจำปี 2564 (สำนักข่าวอิศรา, 2565)

เมื่อได้ศึกษาผลงานของ ประชาคม ลุณาชัย รวมทั้งข้อมูลทั้งประวัติส่วนตัวและบริบททางสังคมแล้วเห็นว่ามีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ผลงานของเขายังแสดงคุณค่าของชีวิตและได้วิพากษ์วิจารณ์สังคมโดยอ้อมอีกด้วย ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาคุณค่าและความหมายของมนุษย์ในนวนิยายของประชาคม ลุณาชัย ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 ถึง 2552 นวนิยายทั้งหมด จำนวน 9 เรื่อง เป็นขอบเขตการศึกษาด้วยเหตุผลที่ว่า นวนิยายเป็นประเภทงานที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาซึ่งใกล้ชิดกับความเคลื่อนไหวในสังคมและสามารถศึกษาเชื่อมโยงกับชีวิต โดยมองได้หลายแง่มุม ดังกล่าวได้ว่า “นวนิยายเหมาะสำหรับแสดงทุกด้านทุกมุมแห่งชีวิตสมัยใหม่” (วิทย์ ศิวะศรียานนท์, 2541, หน้า 127)

3) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผลงานของประชาคม ลุณาชัย คือ วิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพโสเภณีในนวนิยายไทยกับความเป็นจริงทางสังคม” ของ นพมาตร์ พวงสุวรรณ ได้วิเคราะห์ในด้านที่ผู้ศึกษาเห็นว่าวรรณกรรมมีส่วนสะท้อนสังคม ตั้งแต่นวนิยายเรื่อง หลิงคนชั่ว ของ ก. สุรางคนางค์มาจนถึงเรื่อง ดอกไม้กลางเมือง ของประชาคม ลุณาชัย เพื่อเปรียบเทียบกับโสเภณีในสังคมจริง (นพมาตร์ พวงสุวรรณ, 2545) การศึกษาของนพมาตร์ พวงสุวรรณ พบว่า ภาพโสเภณีที่ปรากฏอยู่ในนวนิยายไทยนั้น มาจากข้อมูลทางสังคมเกี่ยวกับสาเหตุของการเป็นโสเภณีซึ่งถูกนำมาใช้เป็นโครงเรื่อง และประเภทของโสเภณีและสถานบริการถูกนำมาสร้างตัวละครและฉาก ในการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีประพันธ์นพมาตร์

พงสุวรรณ ใช้วิธีวิเคราะห์ลักษณะของตัวละคร เชื่อมโยงกับกลวิธีการสร้างตัวละคร โครงเรื่องและแก่นเรื่อง

ภาพโสเภณีที่ปรากฏอยู่ในนวนิยายที่นพมาทร พงสุวรรณ ได้ศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลาซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ยุคด้วยกัน คือ ยุคแรก (พ.ศ.2480-2509) โสเภณีเป็นชนชั้นต่ำของสังคมยุคใหม่ ยุคที่สอง (พ.ศ.2515-2533) โสเภณีเป็นแรงงานหลักของครอบครัวและผู้เผชิญชะตากรรมที่โหดร้าย ยุคปัจจุบัน (พ.ศ.2542-2545) โสเภณีเป็นอาชีพหนึ่งในสังคม และเป็นช่องทางในการยกฐานะทางสังคม

การศึกษาข้างต้นนวนิยาย หญิงคนชั่ว ของ ก. สุรางคนางค์ ซึ่งอยู่ในยุคแรกกับดอกไม้กลางเมืองของ ประชาคม ลุนาชัย ในยุคปัจจุบันมีลักษณะโครงเรื่องใหญ่และโครงเรื่องย่อยคล้ายกัน ตัวละครรื่น ในหญิงคนชั่ว พิกุล เข้มแดง และเกด ในดอกไม้กลางเมือง ต่างต้องประสบชะตากรรมที่ไม่อาจฝันได้ แต่ทั้งสี่คนต่างมีความหวังและความฝัน ในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง ไม่ว่าจะฝันนั้นจะไกลสักเพียงใด พวกเขาจะไปถึงหรือไม่ ถึงแม้ในยุคแรกผู้ประกอบการอาชีพโสเภณีเป็นคนชั้นต่ำ และยุคปัจจุบันอาชีพโสเภณีเป็นช่องทางยกฐานะทางสังคม แต่รายละเอียดในชีวิตของตัวละครไม่สามารถอธิบายตามกรอบได้เสมอไป

การแบ่งภาพโสเภณีเป็น 3 ยุค ไม่ได้มีผลต่อทัศนคติที่ผู้แต่งมีต่อตัวละครที่เป็นโสเภณี นวนิยายสองเรื่องนี้ประพันธ์ห่างกันถึง 6 ทศวรรษแต่โลกทัศน์ของผู้ประพันธ์บ่งชี้ความตระหนักในคุณค่าและความหมายชีวิตมนุษย์ ในช่วงที่โสเภณีกลายเป็นช่องทางยกระดับฐานะทางสังคม ความทุกข์ของโสเภณีอย่างพิกุลก็ยังคงไม่ลดน้อยลงไปกว่าโสเภณีในยุคแรก ชะตาชีวิตของตัวละครยังแฝงความหมายให้คิดพิจารณากันอยู่

นอกจากนี้ยังมีงานเพื่อวิทยานิพนธ์เรื่อง “สำนึกทางสังคมในนวนิยายไทยช่วงปี พ.ศ.2520-2547” ของ ทำนอง วงศ์พุทฺธ ที่เลือกศึกษาผลงานนวนิยายที่มีความโดดเด่นด้านความสำนึกเชิงสังคม ช่วงปี พ.ศ. 2520-2547 จำนวน 19 เรื่องคือ หลังเที่ยงคืน และในลึก ของจำลอง ฝั่งชลจิตร, จนตรอก คำพิพากษา หมาเฒ่าลอยน้ำ และเวลา ของชาติ กอบจิตติ, ตะกวดกับคบบุ และตลิ่งสูง ซุงหนัก ของนิคม รายยวา, ฝี่เสื่อและดอกไม้ และปีกความฝัน ของนิพนพานฯ, ปลายนาฟ้าเขียว และสิงห์สาโท ของวิวัฒน์ วรรณยางกูร, ภู คนทรงเจ้า และอมตะ ของ วิมล ไทรนันทนวล, ทางเสือ ของ ศิลา โคมฉาย, ทะเลและกาลเวลา ของ อัครศิริ ธรรมโษติ และผลงานของประชาคม ลุนาชัย จำนวน 2 เรื่อง คือ ดอกไม้กลางเมือง และกลางทะเลลึก (ทำนอง วงศ์พุทฺธ, 2552)

ทำนอง วงศ์พุท (2552) แบ่งประเด็นการศึกษาเป็น 3 ประเด็น คือ 1) ความสืบต่อจากงานในยุคก่อน และบริบททางสังคมและวัฒนธรรม 2) ชีวิตของคนชายขอบและการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม 3) สำนักทางสังคมกับแนวคิดทางปรัชญา ผู้วิจัยจะขอก้าวในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานของประชาคม ลุณาชัย ในขอบเขตการศึกษา คือ การศึกษานวนิยายเรื่อง ดอกไม้กลางเมือง และกลางทะเลลึกซึ่งทำนองได้วิเคราะห์ไว้ในหัวข้อ “อำนาจและความโลภกับคำถามต่อคุณค่าแท้ของชีวิต” อันเป็นหัวข้อย่อยของประเด็น “ชีวิตของคนชายขอบและการวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม” การศึกษาของทำนอง วงศ์พุท พบว่า สำนักเชิงสังคมในนวนิยายเรื่อง ดอกไม้กลางเมือง อยู่ที่ความเอาใจใส่ต่อปัญหาของบุคคลอันเกิดจากข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ และข้อบกพร่องของจิตใจมนุษย์เอง ในประเด็นนี้เห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์ให้ความสำคัญกับข้อบกพร่องของจิตใจมนุษย์มากกว่าข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ

ผลการศึกษาของทำนอง วงศ์พุท (2552) และนพมาศ พวงสุวรรณ (2545) ที่ได้กล่าวไปแล้วในส่วนของ นวนิยายเรื่อง ดอกไม้กลางเมือง มีความสอดคล้องสัมพันธ์กันเกี่ยวกับการแสดงความคิดเห็นของผู้แต่งเกี่ยวกับอาชัพหึงโสเถณี ว่าผู้ที่ประกอบอาชีพนี้ต่างก็มีความจำเป็นในชีวิต บางครั้งก็ไม่มีทางเลือกอื่น ในเมื่อเงื่อนไขชีวิตคือความยากจน ผู้หญิงบางคนก็มีอาจหลีกเลี่ยงที่จะเดินในเส้นทางที่เธอไม่ต้องการ

ผลการศึกษาของทำนอง วงศ์พุท (2552) มีมิติความลุ่มลึกในการวิเคราะห์ กล่าวคือ ได้เสนอให้เห็นความเชื่อมโยงของโครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ตลอดจนการดำเนินเรื่อง และได้วิเคราะห์ให้เห็นทัศนะของผู้แต่งที่มีความสัมพันธ์กับบริบทภายนอกงานประพันธ์ ซึ่งเป็นวิธีการศึกษาวรรณกรรมที่อาศัยระเบียบวิธีวิจัยทางวรรณคดีและประเมินค่าวรรณคดี เพื่อความเข้าใจในแก่นแท้ของผลงานที่ศึกษา

ส่วนเรื่อง กลางทะเลลึก แนวคิดที่โดดเด่นในเรื่องนี้คือ การเห็นความสำคัญของคุณค่ามนุษย์ เน้นที่ปัญหาความโลภและการแย่งชิงอำนาจ ความโลภเป็นต้นเหตุทำให้ผู้คนแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันถึงขั้นฆ่าแกงกัน และในที่สุดก็หายนะกันทั้งหมด อำนาจอันร้ายกาจที่แท้คือ อำนาจของความโลภ (ทำนอง วงศ์พุท, 2552, หน้า 142) ทำนอง วงศ์พุท ยังค้นพบอีกว่า ผู้แต่งพยายามเน้นย้ำแนวคิดคุณค่าของมนุษย์ โดยชี้ให้เห็นว่าแม้มนุษย์จะมีอำนาจต่าง ๆ ครอบงำจิตใจอยู่ แต่หากจะปลดปล่อยออกไปก็สามารถทำได้ หากมนุษย์มีความแข็งแกร่งของจิตใจมีวิธีคิดที่สามารถมองเห็นคุณค่าอย่างแท้จริง มนุษย์ก็จะแยกความจริงกับความลวงได้

เห็นได้ว่าผลงานของประชาคม มีความโดดเด่นทั้งด้านเนื้อหา และกลวิธีการสร้างตัวละคร ประสบการณ์ตรงในการผ่านความทุกข์ยาก และประสบการณ์ทางอ้อมที่ได้สัมผัสความทุกข์ร้อนของ

ผู้อื่น น่าจะทำให้เขาเข้าใจในคุณค่าและความหมายของชีวิตมนุษย์ได้อย่างหลากหลายแง่มุม การที่เขา นำประสบการณ์ที่ได้มาถ่มกรอง และสร้างสรรค์ออกมาเป็นผลงานวรรณกรรมได้อย่างลุ่มลึก นับเป็น สิ่งที่น่าสนใจศึกษาตลอดจนสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ แก่วงการวรรณกรรมและวงการวิชาการ งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับผลงานของประชาคม ลูนาชัย ที่ผ่านมาส่วนหนึ่งใช้วิธีการศึกษา เฉพาะองค์ประกอบบางประการในวรรณกรรมคือ ศึกษาวิเคราะห์ตัวละครอย่างจัดประเภท ซึ่งส่วนใหญ่ ยังไม่ได้พิจารณาความสำคัญต่อการวางโครงเรื่อง แก่นเรื่อง และทัศนคติของผู้แต่ง นอกจากนี้ยังได้มี การศึกษาภาพสะท้อนสังคม และแนวคิดบางประการที่ปรากฏในงานเขียนที่เป็นข้อมูลวัตถุดิบ อีกทั้งยัง เลือกรับศึกษาเฉพาะงานเขียนประเภทเรื่องสั้นเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่มีงานวิจัยที่มุ่งศึกษาผลงานประเภท นวนิยาย

ด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวไปแล้ว แม้จะมีการศึกษาผลงานของประชาคมที่เป็นนวนิยายไว้บ้าง เช่น งานของนพมาศ พวงสุวรรณ, และทำนอง วงศ์พุทธ ส่วนของทำนองนั้นผลการศึกษาที่มีความลุ่มลึกและ พลังในการวิจารณ์มากกว่าเรื่องอื่น ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาเป็นแนวทางในการวิจัยต่อไป

วิธีการวิจัย

1. ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 รวบรวมผลงานนวนิยายของประชาคม ลูนาชัย ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2540-2552 จำนวน 9 เรื่อง ดังนี้ 1. ฝั่งแสงจันทร์ (2540) 2. คนข้ามฝัน (2543) 3. ดอกไม้กลาง เมือง (2545) 4. โลกห้าเหลี่ยม (2546) 5. กลางทะเลลึก (2548ก) 6. เขียนฝันด้วย ชีวิต (2548ข) 7. พายุรักมรสุมชีวิต (2550) 8. เทียวเรือสุดท้าย (2551) และ 9. ก้าว ไปเก็บจันทร์พันดวง (2552)

1.2 รวบรวมประวัติและผลงานของประชาคม ลูนาชัย

1.3 รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาผลงานนวนิยายของประชาคม ลูนาชัย

2. ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 วิเคราะห์ตัวบทตามวัตถุประสงค์เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของเนื้อหาและ แนวความคิดของนักเขียน

2.2 ประเมินคุณค่างานเขียนตามหลักการวิจารณ์วรรณคดี

3. ขั้นตอนการนำเสนอผลการวิจัย

3.1 นำเสนอผลการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ สรุป อภิปรายผลและให้ข้อเสนอแนะ ผลการวิจัย

เมื่อพิจารณาตัวละครในนวนิยายที่เป็นตัวแทนชีวิตมนุษย์ตามทัศนะของประชาคม ลุณาชัย ผู้วิจัยพบเนื้อหาที่เน้นศักดิ์ศรีของมนุษย์โดยไม่ปิดบังด้านอ่อนด้อย

ศักดิ์ศรีของมนุษย์กับเป้าหมายชีวิตและเส้นทางสู่เป้าหมาย

1. ศักดิ์ศรีตามข้อกำหนดของสังคม

ศักดิ์ศรีของมนุษย์ตามข้อกำหนดของสังคม ซึ่งเป็นคุณค่าหลักของนวนิยายในทศวรรษที่ 2540-2552 ของประชาคม ลุณาชัย ได้แก่ การรักษาเกียรติยศของชีวิต การเผชิญหน้ากับปัญหา ความอดทน ความกล้าหาญในการต่อสู้กับอุปสรรค นวนิยายส่วนหนึ่งมีฉากเกี่ยวกับทะเลซึ่งเป็นบริบทที่สร้างเงื่อนไขในการต่อสู้ ดังเห็นได้ในนวนิยายเรื่องฝั่งแสงจันทร์ (ประชาคม ลุณาชัย, 2543) ความยากจนเป็นทั้งข้อจำกัดและแรงผลักดันให้ พล โทน เซน และสาย ต้องต่อสู้กับความอ่อนแออันเนื่องมาจากความเปลี่ยวเหงาและโอกาสอันจำกัด พวกเขาใฝ่หาศักดิ์ศรีตามข้อกำหนดของสังคม ซึ่งหมายถึงอำนาจและคุณค่าอันเป็นที่ยอมรับในสังคม ในระดับต้นสิ่งที่ชีวิตศักดิ์ศรีคือสถานภาพที่ทัดเทียมกับผู้อื่น

ส่วนนวนิยายเรื่อง กลางทะเลลึก (ประชาคม ลุณาชัย, 2548ก) ความโดดเด่นของเรื่องนี้ยังอยู่ที่การค้นหาคุณค่าและความหมายของมนุษย์ ซึ่งสามารถโยงกับทัศนะผู้แต่งที่มีต่อศักดิ์ศรีของมนุษย์เป็นศักดิ์ศรีที่ได้มาด้วยอำนาจจนขยายเป็นการต่อสู้อย่างไม่ชอบธรรม เพราะมีความโลภมากกระตุ้นให้ละทิ้งคุณค่าด้านมนุษยธรรม ดังเช่นตัวละครทุกตัวในเรื่องนี้ที่ต้องสูญเสียศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เพราะละทิ้งคุณค่าที่แท้จริงของชีวิตตน ไปให้ความสำคัญกับมหาสมบัติที่พบโดยบังเอิญในเรื่องลำอื่น

เรื่องดำเนินไปจนถึงบท “ในท้ายที่สุด” ลูกเรือที่เหลืออยู่เก้าคนในตอนนี้ ต่างหมดเรี่ยวแรง ไม่มีใครหวัง ‘สมบัติบังเอิญ’ ผู้เล่าบรรยายพฤติกรรมและความรู้สึกของมิตร (ตัวละคร) ดังต่อไปนี้

เขาใช้เท้าเปิดฝาหีบเหล็ก ประกายทองคำที่สาดจับดวงตาเขา ไม่เจิดจ้าอีกต่อไป ไม่เพียงเหนื่อยและหิว แต่เขาเลิกตั้งความหวังกับทองคำเหล่านี้ ประกายของมันไม่ได้ชวนลึกลง ไม่ต่างลำแสงอันไร้หวังที่สาดกระทบเปลือกกายภายนอก (ประชาคม ลุณาชัย, 2548ก, หน้า 283)

ในเรื่อง ผีแสงจันทร์ หลังจากความยากจนผลักดันให้ไขว่คว้าหาอำนาจและคุณค่าตามข้อกำหนดของสังคม ตัวละครมุ่งจะดำเนินชีวิตเพื่อตามหาศักดิ์ศรีของตนเอง ทักษะนี้ได้ปรากฏชัดเจนอีกในนวนิยายเรื่องต่อมาก็คือ ดอกไม้กลางเมือง (ประชาคม ลุนาชัย, 2545) ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่าคุณค่าที่แท้จริงของลูกผู้หญิงนั้นไม่ได้อยู่ที่พรหมจรรย์ เมื่อสังคมวัดศักดิ์ศรีกันด้วยเงินตรา หญิงขายบริการที่ต่ำต้อยอยู่แล้วยังพยายามยกระดับของตนเองด้วยทรัพย์สินจนต้องสูญเสียคุณค่าอันควรยึดมั่นกลายเป็นถูกมอมเมาไปตามค่านิยมฉาบฉวย ผู้แต่งได้แฝงความคิดไว้ว่าศักดิ์ศรีขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งในจิตใจ ดังเช่น เกด ตัวละครในเรื่องนี้ แม้เธอจะเป็นเพียงโสเภณีต่ำต้อยในสายตาผู้อื่น แต่เธอก็มีความสุขในบั้นปลายชีวิต ด้วยความเข้มแข็ง ยอมรับและกล้าเผชิญกับปัญหา จะเห็นว่าผู้แต่งยอมรับและเห็นว่าผู้หญิงที่ทำอาชีพนี้ควรจะมีสิทธิ์และโอกาสเท่าเทียมกับคนที่ทำอาชีพอื่น ดังตัวอย่างที่ผู้แต่งสะท้อนวิถีคิดของตัวละครว่า

โสเภณีนะ หรือดูเหมือนถูกเรียกอย่างไรเพราะแล้ว แต่ยังไม่อายขะเขยงอยู่ เป็นอาชีพที่อยู่ในโลกมืด คนมองเห็นพยายามปกปิดและสายหน้าปฏิเสธต่อการมีอยู่จริงของมันทั้งที่อาชีพนี้อาจเลี้ยงตำรวจห้องที่ได้ทั้งโรงพัก และอาจเป็นทุนเล่าเรียนของบุตรหลานข้าราชการเหล่านั้นด้วย นักการเมือง นายธนาคาร ผู้พิพากษา ภูมิใจในอาชีพของตนเช่นใด โสเภณีทำไมไม่มีสิทธิ์ภาคภูมิใจและรักในงานที่ตนทำอยู่ งานทุกอย่างทำแลกเปลี่ยนเหมือนกันนี่นะ ได้มาแล้วก็จับจ่ายซื้อข้าวของอันเป็นปัจจัยเลี้ยงชีวิต งานที่เธอทำอยู่ไม่เคยสร้างความเดือดร้อนให้ใคร... (ประชาคม ลุนาชัย, 2545, หน้า 78-79)

ในตอนนี้ผู้แต่งได้บรรยายให้ผู้อ่านรับรู้ถึงวิถีคิดของเกดว่า “...เธอยอมรับความจริงทุกอย่าง แม้แต่ลูกที่เกิดมากำพร้าพ่อ ก็ไม่เคยทำให้เธอทุกข์จนถึงคิดฆ่าตัวตายเหมือนคนอื่น ๆ เธอยอมรับความผิดพลาด เมื่อเธอเป็นคนผิดก็พร้อมเดินหน้าเผชิญกับปัญหาด้วยความเข้มแข็ง ” (ประชาคม ลุนาชัย, 2545, หน้า 80)

เมื่อเขียน พายุรักมรสุมชีวิต ประชาคม ลุนาชัย ปรับเปลี่ยนแนวเรื่องเป็นลักษณะนวนิยายพาฝัน ก็ได้กระตุ้นให้ผู้อ่านได้ประจักษ์ว่ามนุษย์ควรตระหนักถึงความเป็นอนิจจัง พร้อมกันนั้นยังชี้ว่าความหมายและคุณค่าอันแท้จริงของมนุษย์นั้นอยู่ที่คุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรมภายในจิตใจ แม้ว่าฟ้าเข้านางเอกของเรื่องนี้จะหลงผิดไปบ้าง ก็เพราะเธอถูกบ่มเพาะจากครอบครัวว่า คุณค่าของเธอคือ

ความงามของหน้าตาและเรือนร่างของเธอ แต่เมื่อเธอได้พบและร่วมทุกข์ร่วมสุขกับวายุพระเอกของเรื่องนี้ เธอก็ได้ตระหนักว่าแท้จริงนั้นคุณค่าของตนเองไม่ได้อยู่ที่รูปร่างหน้าตา ฟ้าเข้าได้ประจักษ์แล้วว่าชีวิตจะมีค่ามีความหมายได้ ต้องรู้จักคุณค่าที่แท้จริงของตนเอง ในแง่นี้เมื่อเธอรู้จักคุณค่าของตนเองแล้วเธอก็ยอมมองเห็นคุณค่าในตัวของผู้อื่นได้ ดังที่ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงความคิดของตัวละคร

จุดพลิกผันของฟ้าเข้าเป็นที่มาของความขัดแย้งภายใน จนได้เรียนรู้ว่าคุณค่าของชีวิต ได้มีชีวิตอยู่กับความจริง อยู่กับคนที่เธอรักและรักเธออย่างแท้จริง ฟ้าเข้าประจักษ์ความจริงนี้ในตอนที่เราสูญเสียความงาม เดิมทีเดียวเธอไม่อาจยอมรับสภาพของตัวเองได้ วายุจึงคิดจะพาเธอไปรักษาที่กรุงเทพฯ แต่ผู้ที่คัดค้านและได้เตือนสติคนทั้งสอง คือ ย่าผิง “พวกเอ็งต้องยอมรับความจริง ต้องอยู่กับมันให้ได้ ไม่งั้นจะหาความสุขได้ยาก” (ประชาคม ลุนาชัย, 2550, หน้า 251) ย่าผิงสอนให้หลานทั้งสองได้เรียนรู้คุณค่าของชีวิต ที่พิสูจน์ด้วยความรักที่แท้จริงของพวกเขา

ฟ้าเข้าผู้หญิงที่ทนงในความงาม เคยหลงว่าตัวเองเป็นไข่มุกเรืองงามได้แสงเดือน มาบัดนี้เธอกลายเป็นไข่มุกที่อับแสง แต่ทว่าเธอกลับได้เรียนรู้ความหมายของความรักกับการเรียนรู้คุณค่าของชีวิตของตัวเองและผู้อื่น แสงสว่างเกิดขึ้นในใจของเธอ เห็นได้ว่าเมื่อฟ้าเข้ามีจิตใจที่เข้มแข็งขึ้น ทุกอย่างก็กระจ่างในใจ เธอเข้าใจความหมายของความรัก ยอมรับและเรียนรู้ที่จะอยู่กับความจริง พร้อมทั้งเรียนรู้คุณค่าของชีวิตได้อย่างถึงแก่นแท้

2. ศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ของชีวิต

ศักดิ์ศรีในข้อนี้ หมายความว่า นอกจากมนุษย์จะมีอำนาจและคุณค่าอันเป็นที่ยอมรับในสังคมแล้ว มนุษย์ยังต้องบรรลุถึงความดีงาม เมื่อบรรลุความดีงามแล้วมนุษย์ก็จะมีความสุขได้ ความสุขเป็นศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ และเป็นความสุขที่ไม่ได้โยงกับวัตถุ ในแง่นี้หากมนุษย์ศรัทธาต่อความดีงาม ศักดิ์ศรีย่อมเกิดขึ้น ศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์เป็นสิ่งที่วัดด้วยคุณค่า อาจไม่ถูกกำหนดโดยสังคม เจ้าของชีวิตอาจค้นหาด้วยตนเอง

ในเรื่องคนข้ามฝัน (ประชาคม ลูนาชัย, 2543) เมื่อวิเคราะห์แล้วเราจะพบว่า ศักดิ์ศรีของมนุษย์อยู่ที่ความสำนึกที่จะยืนอยู่ด้วยตนเอง ด้วยความดีงามอย่างที่เรียกว่าศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ การดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ขึ้นอยู่กับการดิ้นรนไปสู่เป้าหมายอันได้แก่ “อิสรภาพที่แท้จริงของชีวิต” แต่สิ่งที่สำคัญเหนือกว่าการบรรลุเป้าหมายน่าจะเป็นการตั้งต้นเดินทางไปสู่เป้าหมายด้วยความฝันและความศรัทธาต่อชีวิตของมนุษย์

ถึงแม้ว่าตัวละครเอกอย่างซัพจะถูกกดขี่ข่มเหง ได้รับการปฏิบัติที่แสดงออกถึงการเหยียดหยามต่อคุณค่าของมนุษย์ในฐานะที่เขาเป็นบุคคล ถูกกดดันให้ต่ำต้อย การตัดสินใจอันไม่สมควร และการลงโทษอย่างโหดร้ายทารุณ ก็ไม่ได้ทำให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ของเขาต่ำต้อยด้อยค่าลงแต่ประการใด ตรงกันข้ามกลับเป็นแรงผลักดันให้เขากลับมาที่จะเผชิญและยอมรับความเลวร้ายทั้งปวง เพื่อรักษาศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ในที่สุดผู้แต่งก็ได้ชี้ให้เห็นว่าแท้จริงแล้วสิ่งที่อยู่เหนือและยิ่งใหญ่กว่าอำนาจเงินก็คือคุณธรรมในใจของซัพ แสดงให้เห็นทัศนคติของผู้แต่งว่าเขาให้ความสำคัญต่อสำนึกด้านคุณธรรม และสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่เขาค้นหาจนพบด้วยตนเองคืออิสรภาพของชีวิต

นวนิยายอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นทัศนคติผู้แต่งที่มีต่อศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์คือเรื่องเที่ยวเรือสุดท้าย (ประชาคม ลูนาชัย, 2551) ผู้อ่านจะเห็นว่าตัวละครสามารถกำหนดศักดิ์ศรีได้ด้วยตนเอง “คุก” ตัวละครเอกของเรื่องนี้มีความหวังว่าจะไปถึงผากฝั่งที่แท้จริง อันหมายถึงอิสรเสรีความเท่าเทียมกันทั้งศักดิ์ศรีและสิทธิ เราสามารถตีความได้ว่านั่นคือศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ ซึ่งเป็นความสุขแท้จริงที่ผู้คนต่างคาดหวัง นี่คือการดิ้นรนของมนุษย์

ส่วนตัวละครที่เป็นฝ่ายปฏิบัติอย่างได้แก่งและจุมโพ เป็นคนที่ไร้คุณธรรมเลือกปฏิบัติ ชอบข่มเหงรังแกคนที่ไร้อำนาจในการต่อรองและอับจนหนทางต่อสู้ ซึ่งเป็นด้านลบของมนุษย์ แต่ด้วยความแข็งแกร่งทั้งร่างกายและจิตใจทำให้คุณสามารถผ่านพ้นห้วงเวลานั้นมาได้อย่างทระนง

ตอน ‘ทางแยก’ ผู้อ่านได้ประจักษ์ว่ากว่าที่คุณจะค้นพบความสุขที่แท้จริงนั้น เขาต้องผ่านการเคียดแค้น ผิดใจกับความปรารถนาที่ไม่น่าพอใจ แต่นั่นก็เป็นทางเดินที่เขาเลือกเอง การที่เขาเคยคิดอาฆาตพยาบาทคนที่เคยทำร้ายเขาทั้งทางกายและทางใจ ไม่ได้ทำให้ชีวิตของเขาดีขึ้นเลย ตรงกันข้ามจิตใจของเขากลับเศร้าหมอง แต่ท้ายที่สุดเขาก็สามารถละความอาฆาตพยาบาทลงได้ เขาค้นพบแล้วว่าสิ่งที่จะทำให้เขามีความสุขอย่างแท้จริงก็คือคุณงามความดี ผู้อ่านจะพบได้ว่าศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ของชีวิตปรากฏชัดเจนเมื่อตัวละครได้ผ่านพ้นความทุกข์มาอย่างแสนสาหัส แล้วจึงค้นพบว่าความสุขที่แท้จริงของเขาคือการได้เป็นผู้กำหนดและเลือกทางเดินของชีวิตด้วยตนเอง เขาได้ตระหนักถึงคุณงาม

ความดีที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกัน ในที่สุดเขาก็สามารถปล่อยวางและให้อภัยคนที่เคยทำร้ายหรือเอาเปรียบเขา

ในแง่นี้เราจะเห็นว่าเราสามารถละความเจ็บแค้นที่เคยถูกกระทำจากผู้ที่มิอำนาจเหนือกว่า และเข้าใจว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีทั้งด้านมืดและด้านสว่าง เมื่อเขาให้อภัยได้จิตใจของเขากลับพบความสงบ นั่นคืออิสรภาพที่แท้จริงไม่ยึดติดกับสิ่งใด เป็นศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ที่มนุษย์ทุกคนต่างคาดหวังจะได้อพบ

3. เส้นทางสู่เป้าหมาย

มนุษย์เราเกิดมามีเป้าหมายในชีวิต เส้นทางที่จะไปสู่เป้าหมายเป็นสิ่งที่สามารถค้นพบได้ด้วยประสบการณ์ คุณสมบัติสำคัญที่จะเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์เดินไปสู่เป้าหมายได้น่าจะอยู่ที่การมีความหวังในชีวิต ความอดทน กล้าหาญ และใฝ่รู้ ดังตัวละครในนวนิยายของประชาคม ลุนาชัย

เรื่องฝั่งแสงจันทร์ (ประชาคม ลุนาชัย, 2543 พล เชน โทน และสายมีหนทางไปสู่เป้าหมายคือ ความกล้าเผชิญอนาคตและพร้อมที่จะปล่อยความเจ็บปวดในอดีตให้ผ่านไป ตัวละครหลักในเรื่องนี้มีพลังการต่อสู้ชีวิตด้วยความหวัง ทุกคนต่างรอคอย และตามหาความสุขของตนด้วยความหวัง สิ่งที่อยู่อ่านได้ตระหนักคือมนุษย์ทุกคนล้วนมีทั้งความอ่อนแอและความแข็งแกร่ง ตัวละครในเรื่องนี้ได้พยายามใช้ความแข็งแกร่งเอาชนะความอ่อนแอที่มีในจิตใจตนเอง

ตัวละครทั้งสี่เลือกที่จะเดินไปบนเส้นทางที่ตนเองเป็นผู้กำหนดเพื่อค้นหาสิ่งที่หวัง แม้ว่าบนเส้นทางนั้นอาจล้มลุกคลุกคลานไปบ้าง แต่ความหวังเป็นพลังให้ก้าวไปเพื่อบรรลุสิ่งหวัง ผู้แต่งพยายามเสนอทัศนคติว่าศักดิ์ศรีของมนุษย์เป็นสิ่งที่มิอาจแยกจากเป้าหมายและเส้นทางสู่เป้าหมายของชีวิต เพราะศักดิ์ศรีคือการที่คนเรากล้าเผชิญและต่อสู้กับปัญหาได้ต้องมีเป้าหมายและเดินทางไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีสติ ความแข็งแกร่งในจิตใจจะทำให้คนเรามีพลังและสติพอที่จะคิดได้ว่าจะเดินไปในทิศทางใด เมื่อเจอกับปัญหาจะต่อสู้และแก้ไขปัญหาอย่างไร

ส่วนเรื่องคนข้ามฝัน (ประชาคม ลุนาชัย, 2543) ชัพและเพื่อนผู้ร่วมชะตากรรมต่างมีความใฝ่ฝันและความหวัง กล้าเผชิญหน้ากับปัญหาด้วยความอดทน ต่อสู้กับปัญหาด้วยศรัทธา คุณธรรมมีทางออกของชีวิต นอกจากชัพจะมีคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ความเป็นคนใฝ่เรียนใฝ่รู้เป็นอีกทางหนึ่งที่เขาจะสามารถก้าวไปให้ถึงฝั่งฝันได้

ผู้อ่านจะเห็นทัศนคติของผู้แต่งที่มีต่อเป้าหมายชีวิตและเส้นทางสู่เป้าหมายอย่างชัดเจนผ่านตัว

ละครเอกอย่างซัพ ผู้แต่งได้พยายามเสนอสารว่าสิ่งที่หล่อเลี้ยงน้ำอดน้ำหนของซัพคือความฝันและความมุ่งมั่น มีความเอาจริงเอาจังเป็นตัวแปรสำคัญ ในจุดนี้ผู้แต่งได้เน้นว่าหากมนุษย์รู้จักขวนขวายหาความรู้ เพื่อเพิ่มพูนปัญญาก็จะเป็นพลังผลักดันให้กล้าต่อสู้ควบคุไปกับจิตใจที่เข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ในแง่นี้โดยส่วนตัวผู้แต่งเองเป็นนักเขียนที่เชื่อมั่นและศรัทธาต่อชีวิต เขาเป็นคนที่มีความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ใฝ่เรียนใฝ่รู้ พยายามหาความรู้ทั้งในและนอกชั้นเรียน โดยเฉพาะการรู้จักที่จะเรียนรู้ชีวิตของตนเองและผู้อื่น ส่งผลให้เขามีพลังในการสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่าออกมาให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ร่วมกับเขาด้วย

ผู้แต่งเน้นย้ำทัศนคติที่มีต่อความเชื่อมั่นและศรัทธาต่อชีวิตให้เห็นอย่างหนักแน่นอีกครั้งในนวนิยายเรื่องเขียนฝันด้วยชีวิต (ประชาคม ลุนาชัย, 2548ข) ตัวละครเอกในเรื่องนี้คือผม มีความมุ่งมั่นเพื่อที่จะตามหาความฝัน มีความรักและเห็นคุณค่าของตนเอง ยังผลให้หัวใจของเขาเปิดรับผู้อื่นได้ไม่ยาก เขามองเห็นคุณค่าของคนอื่นด้วย

นวนิยายที่แสดงให้เราได้เห็นถึงการมีเป้าหมายและก้าวไปจนบรรลุเป้าหมายด้วยความอดทน อันเป็นคุณสมบัติสำคัญของมนุษย์อีกเรื่องหนึ่งคือนวนิยายเรื่องก้าวไปเก็บจันทร์พันดวง (ประชาคม ลุนาชัย, 2552) ผู้แต่งเล่าถึงชีวิตของตัวละครคือ ประพนธ์ ประพันธ์กร ให้ผู้อ่านเห็นถึงที่ไปที่ไป เส้นทางก้าวเดินที่กว่าจะบรรลุเป้าหมายด้วยความอดทนและมานะพยายามของคน ๆ หนึ่งที่กล้าทิ้งงานประจำ ตำแหน่งพนักงานรักษาความปลอดภัย เพื่อมาเป็น “คนเขียนหนังสือ” อย่างเต็มตัว แม้ว่าจะยังไม่สามารถกำหนดได้ว่าเส้นทางเดินนี้จะประสบผลสำเร็จ แต่เขาก็กล้าที่จะหวังและกระทำให้บรรลุเป้าหมาย

พอจะสรุปได้ว่าหากไม่ติดกับดักของศักดิ์ศรีตามข้อกำหนดของสังคมจนสูญเสียมนุษยธรรม บุคคลก็สามารถบรรลุเป้าหมายทางจริยธรรมที่เอื้อต่อการประสพสุขอย่างยั่งยืน คุณสมบัติสำคัญที่ป้องกันความเฝ้ายวนของอำนาจและความร่ำรวย คือ ความรู้เท่าทันความลวง ซึ่งต้องอาศัยความแข็งแกร่งทางจิตใจ ความอดทน และความพากเพียรอย่างมาก คุณสมบัติเหล่านี้อาจเห็นกันว่าเป็นคุณสมบัติพื้น ๆ แต่ในทางปฏิบัติแล้วต้องอาศัยกำลังใจเป็นอย่างสูงจึงจะรักษาและพัฒนาต่อไปได้

อภิปรายผลการวิจัย

นวนิยายของประชาคม ลุนาชัย เน้นเนื้อหาในประเด็นศักดิ์ศรีของมนุษย์ การบรรลุสู่เป้าหมายด้วยคุณสมบัติสำคัญ เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และมนุษย์กับสังคม สอดคล้องกับงานวิจัยของทำนอง วงศ์พุทธ ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “สำนึกทางสังคมในนวนิยายไทยช่วงปี พ.ศ.2520-2547”

(ทำนอง วงศ์พุทธ, 2552) ที่เน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของประเด็นทางสังคมที่ปรากฏในนวนิยายไทยช่วงทศวรรษ 2520-2540 ซึ่งเป็นยุคที่สังคมไทยเผชิญการเปลี่ยนแปลงใหญ่ เช่น ปัญหาสังคม ความเหลื่อมล้ำ การเมือง เศรษฐกิจ ชนบท-เมือง โดยวิเคราะห์ว่านวนิยายสะท้อนและวิพากษ์สังคมอย่างไร ผ่านตัวละครและเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงปัญหา ความทุกข์ยาก ความขัดแย้ง และการต่อสู้ของมนุษย์ เพื่อนำเสนอภาพรวมของสภาพสังคมไทยในยุคนั้น ๆ และการตระหนักรู้ของคนในสังคม

ในด้านที่มีมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคมก็เป็นสิ่งที่มีบทบาทสูงในการแสดงออกและวิธีคิด ในการปฏิบัติของบุคคลต่อผู้อื่น ในขณะที่มนุษย์จำเป็นต้องอาศัยอยู่ร่วมกัน ต้องเรียนรู้บรรทัดฐานการกระทำทางสังคมเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต แต่แม้กระนั้นบรรทัดฐานในสังคมก็ยังจำเป็นต้องได้รับการตรวจสอบ สิ่งที่เป็นปัญหามากที่สุด คือบรรทัดฐานการตัดสินคุณค่านั่นเอง

ในนวนิยายตามขอบเขตการศึกษาที่ผู้แต่งสามารถสื่อความได้ว่า การที่มนุษย์ไม่สิ้นหวังและศรัทธาต่อการมีชีวิตอยู่ ได้แสดงถึงคุณค่าในจิตใจมนุษย์ เพราะมนุษย์สามารถทำความเข้าใจกับชีวิตที่ไม่มีความเที่ยงแท้ ความครุ่นคิดพิจารณาความจริงนี้เองเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งของความเป็นมนุษย์และสันติภาพ อีกทั้งการเรียนรู้จนเกิดความเข้าใจความจริง ก็เป็นที่มาของความแข็งแกร่งภายในจิตใจ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะผลักดันให้มนุษย์สามารถลุกขึ้นต่อสู้กับอุปสรรค และเดินทางไปสู่เป้าหมายได้อย่างองอาจ

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

นิยายของประชาคม ลุณาชัย ที่เผยแพร่ออกมาในระยะเวลาตั้งแต่ 2540-2552 แสดงออกถึงความพยายามของผู้แต่งที่จะกระตุ้นสำนึกทางสังคมผ่านวรรณกรรมด้วยการพินิจปัญหาอย่างลุ่มลึก และนำเสนอด้วยพลังทางวรรณศิลป์เพื่อโน้มน้าวผู้อ่านให้ร่วมพินิจพิจารณาไปกับประสบการณ์ของผู้แต่งที่ถ่ายทอดผ่านตัวละครที่เป็นคนเล็กคนน้อยในสังคม แต่มีคุณค่าและความหมายในความเป็นมนุษย์อยู่อย่างเต็มเปี่ยม

ผู้แต่งไม่ได้สนใจเพียงแค่ประเด็นการถูกเอารัดเอาเปรียบเท่านั้นที่จะลดทอนศักดิ์ศรีของคนเล็กคนน้อยเหล่านั้น แต่ยังได้เสนอให้เห็นถึงการต่อสู้ ความอดทน กล้าเผชิญอุปสรรคและปัญหาของตัวละครเพื่อให้ได้มาซึ่งศักดิ์ศรีอย่างเต็มภาคภูมิของตนเอง อันได้แก่ศักดิ์ศรีตามข้อกำหนดของสังคมศักดิ์ศรีตามอุดมการณ์ของชีวิตและเป้าหมายชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันได้ยาก

ประชาคม ลูนาซัย ไม่ได้มุ่งที่จะชี้ทางออกของปัญหา แต่ได้แสดงให้เห็นคุณค่าหลักของชีวิต มนุษย์ว่า มนุษย์ต้องมีศักดิ์ศรีและมีเป้าหมายในการดำเนินชีวิต คำว่ามีศักดิ์ศรีในที่นี้หมายถึงต้องสามารถยืนหยัดให้ได้ด้วยตนเอง มนุษย์ต้องรู้จักรักษาเกียรติยศของชีวิต กล้าเผชิญหน้ากับความจริง อดทน กล้าหาญที่จะต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรค

ความโดดเด่นของนวนิยายในช่วงนี้เป็นเสมือนดวงตาอีกดวงหนึ่งที่มองชีวิตมนุษย์ในเชิงลึก เชื่อมโยงกับทัศนะของผู้แต่งที่มีต่อคุณค่าและความหมายของมนุษย์ ขณะเดียวกันนวนิยายประเภทนี้สามารถกระตุ้นความสำนึกของผู้อ่านในระดับลึกได้อีกเช่นกัน เพราะผู้อ่านจะมีจิตสำนึกได้ด้วยการเชื่อมโยงไปสู่ประสบการณ์ของตน บางเรื่องผู้แต่งเสนอเรื่องด้วยการเล่าแบบย้อนกลับไปที่กลับมา บางเรื่องเล่าแบบตามลำดับเหตุการณ์ แต่ไม่ว่าจะเสนอออกมาแนวใดล้วนแล้วแต่มีแก่นสารให้ผู้อ่านเชื่อมโยงโลกของวรรณกรรมไปสู่ประสบการณ์ของตนเองได้ไม่ยาก

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษางานเขียนของนักเขียนคนอื่น ๆ ที่มีผลงานตีพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2540-2552 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการทางความคิด ทั้งด้านเนื้อหาและกลวิธี

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ดวงมน จิตรจำนงค์ ที่กรุณาให้ข้อชี้แนะอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการดำเนินการรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน. (2549).

https://www.culture.go.th/culture_th/images/akasit/22.pdf

ทำนอง วงศ์พุทธ. (2552). *สำนึกทางสังคมในนวนิยายไทยช่วงปี พ.ศ. 2520-2547*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์].

ทำนอง วงศ์พุทธ, ดวงมน จิตรจำนงค์ และ นฤมล กาญจนทัต. (2553). *สำนึกทางสังคมในนวนิยายไทยช่วงปี พ.ศ. 2520-2547. วารสารสงขลานครินทร์. 16(กรกฎาคม-สิงหาคม), 564-576.*

นพมาตร์ พวงสุวรรณ. (2545). *ภาพโสเภณีในนวนิยายไทยกับความเป็นจริงทางสังคม* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ประชาคม ลุณาชัย. (2542). *นาฏกรรมแห่งชีวิต*. สำนักพิมพ์สหการคนวรรณกรรม.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2543ก). *ฝั่งแสงจันทร์*. สำนักพิมพ์ ANOVEL.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2543ข). *คนข้ามฝัน*. สำนักพิมพ์มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2545). *ดอกไม้กลางเมือง*. สำนักพิมพ์มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2546). *โลกท่าเหลี่ยม*. สำนักพิมพ์มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2548ก). *กลางทะเลลึก* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์นาคร.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2548ข). *เขียนฝันด้วยชีวิต*. สำนักพิมพ์มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2548ค). 'นิทานกลางแสงจันทร์' ประชาคม ลุณาชัย 'ค่าของคนคือศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิ'. *มติชนรายวัน*. 16 กรกฎาคม, 3.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2550). *พายุรักมรสุมชีวิต*. สำนักพิมพ์มติชน.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2551). *เที่ยวเรือสุดท้าย*. สำนักพิมพ์แพรว.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2552). *ก้าวไปเก็บจันทร์พันดวง*. สำนักพิมพ์โพสต์บุ๊กส์.
- ประชาคม ลุณาชัย. (2555, 19 มิถุนายน). *ปณิธานของการเป็นนักเขียน*.
https://www.artbangkok.com/?p=1406&utm_source=chatgpt.com
- ประชาคม ลุณาชัย นักเขียนผู้ล่องเรืออยู่ในมหานครที่แห่งชีวิตอันไร้พองคลื่น. (2568). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. <https://www.happyreading.in.th/article/ประชาคม-ลุณาชัย-นักเขียน/>
- ประพันธ์สาสน์. (2568, 24 กันยายน). *ทำเนียบนักประพันธ์*.
https://praphansarn.com/home/detail_author_th/276
- วิษณุวิสิฐ หิรัญวงศ์กุล. (2548). ความหมายของการเป็นมนุษย์และอิสรภาพส่วนบุคคล. *a day magazine*. 226.
https://www.facebook.com/adaymagazine/videos/5/2447934031937920/?locale=th_TH&utm
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (2541). *วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 5). สำนักพิมพ์ธรรมชาติ.
- สำนักข่าวอิศรา. (2565, 27 เมษายน). *ศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ ประจำปี 2564*. สืบค้น 22 ธันวาคม 2568, จาก <https://www.isranews.org/article/>
- อาจอง ชุมสาย. (2550). *แนวทางแห่งความสุข*. สำนักพิมพ์พริมาียด. -